

SHORT HISTORIOGRAPHICAL REVIEW OF THE CATHOLIC REFORM/COUNTER-REFORM IN 17TH CENTURY TRANSYLVANIA: EVOLUTIONS, FEATURES**Diana Maria DĂIAN**

“Babeş-Bolyai” University of Cluj-Napoca

Abstract: The European historical contributions of the last two centuries have tried to establish at the level of the analysis pattern two key-concepts meant to surprise the fundamental evolutions registered by the post-tridentine Catholicism: the ‘Catholic Reform’ and the ‘Counter-reformation’. Generally speaking, it has been considered that the notion of ‘Counter-reformation’ makes a direct reference to the auto-defense of the Catholicism when confronted to the Protestantism. But the Roman Church has needed also an auto-reformation of its members, a renewal of its institutional structures and a revival of the models and of the devotional practices by returning to the ideal of the early Christian religion (‘Catholic Reform’). From this point of view, the research aims to evaluate the main debates on the theme of the Catholic Reform/Counter-reformation as found in the Romanian historiographical field during the last two centuries, emphasizing the main ideas that have lead the historical researches especially during the communist and the post-communist period. Secondly, the study constitutes a historical analysis realized through reading the primary sources (published documents) and outlining the secondary literature (general papers, articles and studies), intending to show to what extent a larger interest for exploring the Transylvanian Catholic universe can be detected for the last 10 years compared to the previous decades. Finally, the research intends to show whether we assist at a conceptual and methodological innovation inspired by the patterns provided by the European historical literature, aspect that could prove the integration of the Romanian historical science in the universe of the European historical evolutions.

Keywords: Catholic missions, confessional culture, historiographical debates, methodology, conceptual innovation

1.1. Considerații preliminare

Biserica reprezintă pentru spațiul transilvănean una dintre temele care s-a bucurat de un interes deosebit din partea istoricilor, interes justificat de faptul că, în special în Evul Mediu, Biserica a fost instituția fundamentală, la care s-a raportat și sub al cărei patronaj s-a situat majoritatea populației. Importanța acestei instituții trebuie subliniată o dată în plus în cazul Transilvaniei, unde, ca urmare a ciocnirilor culturale și civilizaționale, s-a înregistrat concurența și nu de puține ori, confruntarea dintre Biserica Răsăriteană și cea Apuseană.¹

Biserica romană (catolică) din Transilvania și-a consolidat poziția începând cu secolul al XIII-lea, bazându-se cu precădere pe Regatul Maghiar și pe viața monahală. Atributul de „regat apostolic” al acestuia evidențiază misiunea majoră auto-asumată de atragere și convertire a populației la catolicism, în timp ce impulsul vieții monahale din secolul al XIV-lea s-a datorat în mare parte ofensivei catolice inițiate de regii angevini.² În sprijinul acestei ofensive

¹ Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I, ediția a II-a, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2009, p. 269.

² *Ibidem*.

catolice venea și activitatea ordinelor mendicante (dominicani, franciscani)³, al căror principal obiectiv era aducerea populației la catolicism, printr-o interacțiune directă cu laicii, cărora li se oferea un ghidaj spiritual.

Ideea de „Creștinătate” (*Christianitas*)⁴ în sensul teritoriilor care îl recunosc pe Papă drept autoritate spirituală supremă a primit o puternică lovitură în secolul al XVI-lea, odată cu apariția și răspândirea ideilor Reformei protestante.⁵ Reforma lui Luther a adus o perspectivă diferită de înțelegere a Creștinismului, oferind noi posibilități de obținere a mântuirii, respectiv de salvare a sufletului. Mișcarea reformatoare însăși poate fi privită din punctul de vedere al unei respingeri totale sau selective a tradiției creștine (apostolică, patristică, medievală), propunând o transformare fundamentală la nivelul instituțiilor, practicilor, ritualurilor și ideilor Bisericii romane.⁶ În același timp, Reforma protestantă propriu-zisă poate fi înțeleasă ca o restabilire a tradiției creștine prin întoarcerea la idealul Bisericii originare (apostolice), ceea ce necesita o purificare dogmatică și doctrinară. Răspândirea rapidă, popularitatea Reformei protestante în Transilvania, dar și adeziunea conștientă a credincioșilor transilvăneni față de noile idei exprimate prin militantismul orășenilor și dezbaterile aprinse pe teme religioase a stimulat o dată în plus răspunsul catolic, necesitatea unei revitalizări a structurilor instituționale, a unei reevaluări a aspectelor dogmatice și doctrinare devenind imperios necesară.⁷

³ Michael Goodich, “Morphology of Piety: Mendicant Saints”, în *Vita Perfecta*, Hiersemann, Stuttgart, 1982, p. 147; Augustine Thompson (recenzor), Luigi Pellegrini, “*Che sono queste novita?*” *Le “religiones novae” in Italia meridionale (secoli XIII e XIV)* (Ligouri, Napoli, 2000), în *Speculum*, vol. 77, nr. 4, 2002, pp. 1378-1379, www.jstor.org; Marie-Madeleine de Cevins, “Les travaux sur les ordres mendiants en Transylvanie médiévale au regard des tendances actuelles de la recherche européenne”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, vol. 56, nr. 1, 2011, pp. 1-25; David Peterson (recenzor), Daniel R. Lesnick, *Preaching in Medieval Florence: The Social World of Franciscan and Dominican Spirituality* (University of Georgia Press, Athens, 1989), în *American Historical Review*, vol. 96, nr. 1, 1991, p. 154, www.jstor.org; Nicholas Terpstra (recenzor), Maiju Lehmijoki-Gardner, *Worldly Saints: Social Interaction of Dominican Penitent Women in Italy, 1200-1500* (Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 1999), în *Speculum*, vol. 76, nr. 1, 2001, p. 189, www.jstor.org; Rosalind B. Brooke (recenzor), Randolph Daniel, *The Franciscan Concept of Mission in High-Middle Ages* (University Press of Kentucky, Lexington, 1975), în *Speculum*, vol. 52, nr. 3, 1977, pp. 643-644, www.jstor.org; Marie-Madeleine de Cevins, “The Influence of Franciscan Friars on Popular Piety in the Kingdom of Hungary at the End of the Fifteenth Century”, în Maria Crăciun, Elaine Fulton (ed.), *Communities of Devotion: Religious Orders and Society in East-Central Europe: 1450-1800*, Ashgate Publishing Ltd., Farnham, 2011, pp. 71-91.

⁴ Conceptul de *Christianitas* devine sinonim cu Biserica universală, ajungând să înglobeze o dimensiune socială. Astfel, *Christianitas* reprezintă unitatea temporală și spirituală a credincioșilor. Roberto Paciocco, *Canonizzazioni e culto dei santi nella Christianitas: 1198-1302*, Editura Porziuncola, Assisi, 2006, p. 282; Tomaz Mastnak, “The Muslims as Enemy of Faith: The Crusades as Political Theology”, în Pietro Costa (ed.), *Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno*, vol. XXXVIII, 2009, p. 175; Sylvio Hermann De Franceschi, “Les irremediable brisures de la chretiente de l’histoire. Paolo Sarpi entre idée italienne et ideal chretien”, în Alain Tallon (coord.), *Le sentiment national dans l’Europe meridionale aux XVIe et XVIIe siecles*, Casa de Velazquez, Madrid, 2007, p. 274; Gerd Tellenbach, *The Church in Western Europe from the Tenth to the Early Twelfth Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, p. 351.

⁵ Bridget Heal, Ole Peter Grell (coord.), *The Impact of the European Reformation: Princes, Clergy and People*, Ashgate Publishing, Farnham, 2008; Andrew Johnston, *The Protestant Reformation in Europe*, Longman, London, 1991; Andrew Pettegree, “The Clergy and the Reformation: From <devilish priesthood> to new professional elite”, în Andrew Pettegree (ed.), *The Reformation of the Parishes, The Ministry and the Reformation in Town and Country*, Manchester University Press, Manchester, 1993, pp. 1-21; Bob Scribner, *For the Sake of Simple Folk. Popular Propaganda for the German Reformation*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981, pp. 1-13; 190-250; Diarmaid MacCulloch, *Reformation: Europe’s House Divided 1490-1700*, Oxford University Press, Oxford, 2003, pp. 442-448.

⁶ Edit Szegedi, *Identități premoderne în Transilvania*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2002, p. 144.

⁷ Graeme Murdock, “International Calvinism, Ethnic Allegiance and the Reformed Church of Transylvania in the Early Seventeenth Century”, în Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta (ed.), *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, University Press, Cluj-Napoca, 1995, pp. 92-100; Edit Szegedi, „Reforma în Transilvania.

1.2. Clarificări terminologice: Reformă catolică vs. Contrareformă

Reacția Bisericii catolice de contracarare a succesului Reformei protestante și de recuperare a pozițiilor pierdute în detrimentul ideilor inovatoare exprimate și popularizate de reformatorii secolului al XVI-lea figurează nu numai în prim-planul cercetărilor de teologie, ci se regăsește cu ușurință și în dezbaterile istoriografice ale epocii contemporane. Contribuțiile europene ale secolului XX au încercat să fixeze din punctul de vedere al grilei de analiză două concepte-cheie menite să surprindă transformările fundamentale, înregistrate de catolicismul post-tridentin: **Reforma catolică** și **Contrareforma**.⁸ În general se consideră că noțiunea de **Contrareformă** trimite direct la „auto-apărarea” și „auto-afirmarea” catolicismului confruntat în secolul al XVI-lea cu protestantismul; dar Biserica romană avea nevoie și de o „auto-reformă” a membrilor săi, de o revitalizare a structurilor instituționale și de o reînnoire a modelelor și practicilor devoționale prin reîntoarcerea la idealul creștinismului timpuriu (**Reformă catolică**).⁹ Cercetări recente au stabilit o relație directă între regândirea în formă modernă a conținuturilor teologice ca atașament și angajament personal, inițiativele privind reorganizarea instituțională și mai ales, procesul de reevangelizare a zonelor rurale ale Europei, pradă superstițiilor păgâne în epoca medievală, lansând diferite ipoteze de lucru și elaborând noi concepte-cheie: **reînnoire catolică**¹⁰, respectiv **catolicism modern timpuriu**¹¹.

Constituirea identităților confesionale”, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyar (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. II, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2005, pp. 237-248; Graeme Murdock, „Principatul Transilvaniei în epoca confesională”, în *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”*, Historia, nr. 53, vol. 1-2, 2008, pp. 59-75; Krista Zach, „Stări, domeniu seniorial și confesionalizare în Transilvania. Reflecții asupra disciplinării sociale (1550-1650)”, în *Studia Universitatis*, pp. 100-126.

⁸ A se vedea în acest sens Guy Bedouelle, *La riforma del cattolicesimo (1480-1620)*, Jaka Book, Milano, 2003; Robert Bireley, *The Refashioning of Catholicism, 1450-1700: A Reassessment of the Counter-Reformation*, Macmillan, London, 1999; Olivier Chaline, *La riforma cattolica nell'Europa Centrale (XVI-XVIII sec.)*, Jaka Book, Milano, 2005; Jörg Deventer, *Gegenreformation in Schlesien: die habsburgische Rekatholisierungspolitik in Glogau und Schweidn, 1526-1707*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien, 2003; France Martin Dolinar, *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564-1628*, Hermagora Verlag, Styria Verlag, Klagenfurt, Graz, 1994; Johann Gustav Droysen, *Geschichte der Gegenreformation*, F. W. Hendel Verlag, Leipzig, 1934; Erwin Iserloh, *Storia della Chiesa*, vol. 6: *Riforma e Contrariforma: crisi, consolidamento, diffusione missionaria (XVI-XVII sec.)*, Jaka Book, Milano, 1985; Heinrich Lutz, *Reformation und Gegenreformation*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1997; John W. O'Malley, *Trent and All that: Renaming Catholicism in the Early Modern Era*, Harvard University Press, Harvard, 2002; Ronnie Po-Chia Hsia, *The World of Catholic Renewal, 1540-1770*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998; Markus Reisenleitner, *Frühe Neuzeit, Reformation und Gegenreformation: Darstellung, Forschungsüberblick, Quellen und Literatur*, Studien-Verlag, Innsbruck, 2000; Werner Weisbach, *Der Barock als Kunst der Gegenreformation*, Verlegt bei Paul Cassirer, Berlin, 1921; Ernst Walter Zeeden, *Das Zeitalter der Gegenreformation*, Herder Verlag, Freiburg, 1967.

⁹ Po-Chia Hsia, *The World*, pp. 61-82; pp. 127-144; Iserloh, *Storia della Chiesa*, pp. 517-526; pp. 576-587; pp. 615-631; Bireley, *The Refashioning*, pp. 25-45; William V. Hudon, „The Papacy in the Age of the Reformation”, în Kathleen M. Comerford, Hilmar M. Pabel (ed.), *Early Modern Catholicism: Essays in Honour of John W. O'Malley*, University of Toronto Press, Toronto, 2001, pp. 46-67; 114-131; Martin D. W. Jones, *The Counter Reformation: Religion and Society in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, pp. 79-114; Ole Peter Grell, *Health Care and Poor Relief in Counter-reformation Europe*, Routledge Printing Press, London; New York, 1999, pp. 1-19.

¹⁰ Sintagma „reînnoire catolică” face trimitere la revitalizarea doctrinală (afirmarea autorității Vulgatei, discutarea studiilor scripturistice, definirea păcatului originar și dezbaterea doctrinei justificării prin credință) și ecleziastică (obligația episcopilor de a rezida în teritoriu, reformarea vechilor ordine religioase și apariția noilor ordine-iezuiții, capucinii) ce marchează catolicismul post-tridentin, precum și la progresul *Reconquistei* inițiate de Roma *ad intram Christianitatis* și în teritoriile non-creștine ale Americii, Africii sau Asiei prin intermediul misiunilor, predicății și educației. Reînnoirea catolică nu trebuie înțeleasă ca un proces monolitic condus de papalitate, episcopi și coroană și implementat de ordinul iezuit. Cultura catolică post-tridentină este una extrem

În ciuda numeroaselor produse istoriografice europene privind evoluția catolicismului post-tridentin pe continent, dezbaterile pe tema Reformei catolice/Contrareformei sunt sărace în peisajul istoriografic românesc. Constatăm o dată în plus numărul redus de cercetări focusate asupra Principatului calvin al Transilvaniei pe parcursul secolului al XVII-lea, deși nu puține sunt contribuțiile la reconstituirea transformărilor ce au marcat confesiunea catolică în teritoriul de la est și sud de Carpați, în Moldova sau în Țara Românească ale aceluiași secol. În acest sens, la nivel de surse amintim *Diplomatarium italicum*, volumele *Călători străini despre Țările Române*, îngrijite de Maria Holban, *Codex-ul* sau *Lettere-le* lui Marco Bandini către Sfântul Scaun. Mult mai numeroase se dovedesc însă lucrările generale, articolele și studiile de specialitate, evidențiind faptul că evoluția particulară a catolicismului în Moldova și în Țara Românească din secolul al XVII-lea a suscitat interesul istoricilor români și al cercetătorilor din străinătate: Alexandru Ciocâltan, Iosif Gabor, Rafael-Dorian Chelaru, Maria Crăciun, Violeta Barbu, Liviu Pilat, Cesare Alzati, Teresa Ferro, Jean Nozille.¹²

1.3. Cercetări istorice pe tema Reformei catolice/Contrareformei în Transilvania secolului al XVII-lea în perioada comunistă

Revenind la situația și evoluția confesiunii catolice în Principatul transilvan în secolul al XVII-lea, propunem în primă instanță o analiză istoriografică prin lectura surselor primare (documente publicate) și a literaturii secundare (lucrări generale, articole și studii de specialitate). Este lesne de înțeles numărul relativ redus de cercetări sistematice axate pe această problematică în contextul istoriografiei dominate de marxism de după cel de-al Doilea Război Mondial, când istoria Bisericii romane și implicit, misionarismul catolic și strategiile misionare post-tridentine s-au înscris pe lista subiectelor indezirabile.¹³ La nivelul surselor, a

de complexă și multifățetată, cu numeroase variații locale în ciuda unității doctrinare și organizaționale pe care o presupune. Po-chia Hsia, *The World...*, pp. 10-42; Piotr Stolarski, *Friars on the Frontier: Catholic Renewal and the Dominican Order in Southeastern Poland, 1594-1648*, Ashgate Publishing, Farnham, 2013, pp. 1-5; Carter Lindberg, *The European Reformations*, 2nd edition, Wiley-Blackwell, West Sussex, 2010, pp. 321-333.

¹¹ Prin „modern timpuriu” sau „premodern”, John O’Malley înțelege perioada cuprinsă între Războiul de 100 de ani și Marea Revoluție Franceză, iar prin „catolicism” totalitatea popoarelor, instituțiilor, manifestărilor culturale și religioase care înainte de 1517 pot fi etichetate drept „creștine” și care după această dată nu sunt „protestante”. John O’Malley, *Trent and All That: Renaming Catholicism in the Early Modern Era*, Harvard University Press, Cambridge, 2009, pp. 1-15; John O’Malley, Kathleen M. Comerford, Hilmar M. Pabel (eds.), *Early Modern Catholicism: Essays in Honour of John O’Malley*, University of Toronto Press, Toronto, 2001, p. XIV; Robert Bireley, “Early Modern Catholicism”, în David M. Whitford (ed.), *Reformation and Early Modern Europe: A Guide to Research*, Truman State University Press, Kirksville, 2008, pp. 57-75.

¹² A se vedea în acest sens Alexandru Ciocâltan, „Contrareforma la Câmpulung. Noi documente (1635-1646)”, în *Revista istorică*, vol. 19, nr. 1-2, 2008, pp. 99-118; Idem, “An Unpublish Account of 1676 on Catholicism in Wallachia”, în *Historical Yearbook*, nr. 4, 2007, pp. 113-124; Idem, „Catolicismul în Țara Românească în relatările edite și inedite ale arhiepiscopului de Sofia, Petru Bogdan Baksic (1663, 1668, 1670)”, în *Revista istorică*, vol. 18, nr. 1-2, 2007, pp. 61-90; Iosif Gabor, „Comunitățile catolice din Țara Românească”, în *Pro Memoria*, nr. 3, 2004, pp. 25-41; Rafael-Dorian Chelaru, “Catholic Parishes in 17th-18th century Moldavia (Diocese of Bacău): Economic Aspects”, în *Transylvanian Review*, vol. 19, nr. 1, 2010, pp. 96-106; Idem, „Considerații privind problema protectoratului misiunii catolice din Moldova (secolele XVII-XVIII)”, în *Relații internaționale și studii de istorie*, București, 2009, pp. 514-519; Idem, „Misionarismul catolic din Moldova și problema limbii de evanghelizare (secolele XVII-XVIII)”, în *Hrisovul*, nr. 14, 2008, pp. 48-58; Violeta Barbu, *Purgatoriul misionarilor: contrareforma în Țările Române în secolul al XVII-lea*, Editura Academiei Române, București, 2008; Maria Crăciun, *Protestantism și ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea*, Cluj University Press, Cluj-Napoca, 1996; Cesare Alzati, *În inima Europei. Studii de istorie religioasă a spațiului românesc*, Center of Transylvanian Studies, Cluj-Napoca, 1998; Jean Nozille, *Les catholiques de Moldavie. Histoire d’une minorite religieuse de Roumanie*, Editura Sapientia, Iași, 2008.

¹³ Procesul de comunizare a societății românești a presupus și instituirea unei „revoluții culturale”, adică impunerea controlului asupra acestui domeniu. Manifestat cu predilecție din anul 1948, când regimul comunist

lipsit interesul pentru sistematizarea documentelor prin lectura cărora se putea scrie o istorie evenimentială sau tematică a catolicismului post-tridentin în spațiul transilvănean (decizii dietale, documente sinodale, relatări misionare); mult mai vie s-a dovedit însă preocuparea pentru cronicile locale (Johannes Oltardus, Janos Szalardi, Janos Kemeny, Laurențiu Toppeltinus, Miklos Bethlen) și pentru descrierile Transilvaniei aparținând călătorilor străini. Cu toate că cea mai mare parte a conținutului acestor lucrări poate fi redusă la informații despre pericolul otoman (întărirea turcilor în Europa, campaniile antiotomane), viața politică din Principatul transilvan, Țara Românească și Moldova, luptele pentru tron, politica externă a Țărilor Române, se poate identifica și o pistă de lectură asupra sistemului religiilor recepte din Transilvania și implicit, asupra evoluției particulare a confesiunii catolice în acest spațiu.¹⁴ În ceea ce privește literatura secundară privitoare la particularitățile catolicismului transilvănean pe parcursul secolului al XVII-lea, din perioada menționată putem aminti doar încercarea lui Ștefan Pascu¹⁵ de a reconstitui schematic prin publicarea memoriului din anul 1696 al episcopului Transilvaniei, Andrei Illyes, principalele repere ale unei istorii politice și ecleziastice transilvănene de la sfârșitul secolului al XVII-lea. Acestei inițiative îi poate fi adăugat demersul lui Constantin Șerban, menit să evalueze locul fondatorului ordinului franciscan și desigur, al „Fiilor spirituali ai Sfântului Francisc” în peisajul istoriografic românesc.¹⁶ Considerăm însă că aceste demersuri ar trebui puse în legătură cu produsele istoriografice relative la autoritatea centrală și îndeosebi la componentele culturale și confesionale ale politicii princiare¹⁷, aspecte în măsură să reconstituie dimensiunea pro- sau anti-catolică a acțiunilor întreprinse de principii Transilvaniei în intervalul 1601-1700.

1.4. Problematika Reformei catolice/Contrareformei în Principatul calvin al secolului al XVII-lea în istoriografia deceniului post-decembrist

Căderea regimului comunist a reprezentat un moment de cotitură și în evoluția istoriografiei românești, determinând o deschidere la nivelul temelor supuse dezbaterilor

reușește să se consolideze, fenomenul a devenit sinonim cu excluderea vechilor academicieni și înlocuirea lor de oameni fideli noii puteri, ideologizarea învățământului superior și controlarea de partid a universităților, combaterea vechii istoriografii (acuzată de a fi „burghezo-reacționară”, „aservită Occidentului” și „antiromânească”) și necesitatea rescrierii istoriei României în concordanță cu viziunea noului regim. Liviu Pleșa, „Mihail Roller și <stalinizarea> istoriografiei românești”, http://diam.uab.ro/istorie.uab.ro/publicatii/colectia_auash/annales_10/studii/10%20liviu_plesa.pdf, accesat la data de 17.07.2014, ora 18:01.

¹⁴ A se vedea în acest sens Iacob Mârza, „Alba-Iulia în viziunea călătorilor străini (secolele XVI-XVIII), în *Transilvania*, vol. IV, nr. 5, 1975, pp. 27-28; Constantin Șerban, „Cronicari transilvăneni până la mijlocul secolului al XVIII-lea”, în *Studii și articole de istorie*, vol. 39-40, 1979, pp. 226-235; Mircea Popa, „O descriere a Țării Ardealului din 1679”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, nr. 22, Cluj-Napoca, 1979, pp. 297-300; Ion Toderașcu, „Transilvania într-o însemnare de călătorie necunoscută din secolul XVII”, în *România în istoria universală*, vol. 3, Iași, 1988, pp. 71-79.

¹⁵ Structurat pe două părți, memoriul lui Andrei Illyes își propune să reconstituie „starea politică” și „starea bisericească” a Transilvaniei de la venirea maghiarilor până la instaurarea stăpânirii habsburgice. Bogat în informații privind succesiunea principilor Transilvaniei pe parcursul secolului al XVII-lea, materialul este lipsit de date relative la situația catolicismului ardelean în intervalul 1610-1687. Ștefan Pascu, *O schiță a istoriei politice și bisericești transilvane de la sfârșitul secolului al XVII-lea*, Cluj-Napoca, 1947.

¹⁶ Constantin Șerban, „Francois d'Assise et les franciscains dans l'histoire roumaine”, în *San Francesco nelle ricerche storiche degli ultimo 70 anni*, Perugia, 1969.

¹⁷ Petru Bunta, *Gabriel Bethlen (1613-1629) (Micromonografie)*, Editura Militară, București, 1981; Lajos Demeny, *Bethlen Gabor es kora*, Editura Politică, București, 1982; Erno Fabian, „Bethlen Gabor politikának realizmus”, în *Korunk*, vol. 39, nr. 4, 1980, pp. 255-261; Andrei Kiss, „Domnia lui Gabriel Bethlen”, în *Magazin istoric*, vol. 14, nr. 2, 1980, pp. 29-32.

istorice și stimulând interesul cercetătorilor față de subiecte considerate indezirabile în timpul regimului precedent.¹⁸

Astfel, primul deceniu de la răsturnarea comunismului a adăugat preocupării pentru valorificarea izvoarelor primare și pentru istoriile cu un caracter predominant evenimential, cronologic, aplecarea spre istorii tematice; despre o situație similară putem vorbi și în cazul problematicii Bisericii catolice în spațiul transilvănean, unde cercetările istorice s-au desfășurat pe mai multe paliere. Pe de o parte, a existat o vie preocupare pentru editarea documentelor relative la activitatea misionară catolică în Principatul transilvan al secolelor XVI-XVII și pentru lansarea de noi ipoteze de cercetare pornind de la valorificarea acestor surse primare.¹⁹ Pe de altă parte, imaginea panoramică a confesiunii catolice s-a construit prin înglobarea mai multor componente: *Status*-ul catolic²⁰, misiunile iezuite și franciscane²¹, strategiile misionare catolice post-tridentine (promovarea unui cler instruit și devotat pastorației, catehizarea în limbile vernaculare, înființarea de școli)²².

Un loc important în tabloul istoriografic relativ la tradiția ecleziastică a țărilor române îl ocupă cercetările de istorie a Bisericii Unite cu Roma. Cu rădăcini în epocă (Jozsef Benkő, Peter Bod) și continuată apoi de Gheorghe Șincai, Petru Maior, Timotei Cipariu, tradiția istoriografică a fost reînnoțită de noile generații reprezentate de Augustin Bunea și Zenovie Pâclișanu, respectiv Francisc Pall, Virginia Vasiliu, Endre Veress, Laszlo Szilas, Petru Tocănel, dar și de Bonaventura Morariu. La sfârșitul secolului XX, istoricul clujean Pompiliu Teodor²³ remarcă faptul că se poate vorbi despre afirmarea unei noi generații de erudiți în

¹⁸ Prăbușirea regimului comunist în România a dat posibilitatea istoricilor de a reflecta și a scrie despre trecut în absența unor obstacole impuse de cenzura unui stat totalitar. Comunismul însuși devine o temă preferată a cercetării istorice. Florin Abraham, „Istoriografie și memorie socială în România după 1989”, p. 2, <http://www.historica-cluj.ro/anuare/AnuarHistorica2012/10.pdf>, accesat la data de 18.07.2014, ora 12:25.

¹⁹ Saviana Diamandi (ed.), *Codex Caioni: saeculi XVII*, seria Musicalia Danubiana, Editura Muzicală, București, 1993; Ovidiu Popescu, „Un călător străin despre Reformă și Contrareformă din Transilvania [Antonio Possevino]”, în *Corviniana*, vol. IV, nr. 4, 1998, pp. 122-136; Lucian Periș, „Documente din arhiva Curiei generale a ordinului iezuit din Roma. Spicuirii din corespondența misionarilor George Forro și George Buitul”, în Iacob Mârza, Ana Dumitran (ed.), *Spiritualitate transilvănească și istorie europeană*, Muzeul Național al Unirii, Alba-Iulia, 1999, pp. 176-197.

²⁰ Andras Derzsy, „Az Erdelyi Romai Katolikus Status [XVI sz-1948]”, în *Keresztesy*, 1, 14, Cluj-Napoca, 1990, pp. 1-2; Sas, Peter, „Az Erdelyi Romai Katolikus Status”, în *Művelodes*, 1999, vol. 52, nr. 1, pp. 26-30.

²¹ Andras Cs. Balazs, „A del-erdelyi Jezsuita misszio [XVII sz XX sz]”, în *loc. cit.*, vol. 5, nr. 2, 1994, pp. 13-16; David Albert, „Az erdelyi jezsuita misszio es a szekelyudvarhelyi gimnazium alapitasa [XVI sz XVIII sz]”, în *loc. cit.*, vol. 4, nr. 3, 1993, pp. 15-18; Vasile R. Rus, „Rudolphi Bzenszky e Societate Jesu Relatio de Ecclesia Transilvana-studiu introductiv și text reconstituit”, în *Medievalia Transilvanica*, vol. 2, nr. 2, 1998, pp. 289-330; Idem, „Syllogimaeorum Transylvanae Ecclesiae Libri Septem de Rudolph Bzenszky”, în *Acta Musei Napocensis*, vol. 33, nr. 2, 1996, pp. 269-357; vol. 34, nr. 2, pp. 183-275; *Mult es jelen Erdelyben. Visszatekintes a Ferences Vilagi Rend tortenetere*, Deva, 1997; Janos Balasz, „Erdelyi jezsuitak a Bathoriak koraban”, în *Keresztesy*, 1997, vol. 8, nr. 5, pp. 22-24; Botond Gudur, „A Jezsuita rend misszioja Erdelyben, 1601-1606 között, a misszios jelentések alapjan”, în *Spiritualitate transilvănească*, pp. 94-138; Aura-Lucia Popa, „Activitatea misiunii iezuite din Cluj și Cluj-Mănăstur (1579-1588)”, în *Acta Musei Porolissensis*, vol. 13, nr. 1, 2000, pp. 649-663; Eadem, „Activitatea misiunii iezuite din Oradea”, în *Revista Bistriței*, nr. 14, 2000, pp. 168-172.

²² David Albert, *400 éves a szekelyudvarhelyi Tamasi Aron Gimnazium 1593-1993*, Szekelyudvarhely, 1993; Sandor Pal-Antal, „A csiksomlyoi tanoda a fogimnaziumok sorabab”, în *Művelodes*, vol. 40, nr. 11-12, 1991, pp. 63-65; Imre Antal, *Tisztesség adassek. Lapok a csikszeredai romai katolikus fogimnazium tortenetebol*, Csikszereda, 1994; Erno Daniel, „Iskolak Erdelyben a 16-18. Szazadban”, în *Keresztesy*, vol. 9, nr. 7, 1998, pp. 25-27; Erzsebet Muckenhaupt, „Lovoldi kotes a csiksomlyoi ferences konyvtarban”, în *Emlekkönyv Jako Zsigmond szuletésenek nyolcvanadik évfordulojara*, Koloszvar, 1996, pp. 402-408; Violeta Barbu, „Rezidențele iezuite din prima jumătate a secolului al XVII-lea în vestul Transilvaniei. Strategii misionare”, în *Verbum*, vol. 6-7, nr. 7, 1995-1996, pp. 279-288.

²³ Afirmatie în original: “l'affermazione di una nuova generazione di studiosi nella storia della Chiesa e della vita religiosa al interno della Chiesa Greco-cattolica unita con Roma”. Lucian Periș, *Le Missioni Gesuite in Transilvania e Moldavia nel Seicento*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 1998, p. 13.

domeniul istoriei Bisericii și a vieții religioase din cadrul Bisericii greco-catolice (unite cu Roma), propunându-și o umplere a vidului istoriografic lăsat de ultimele cinci decenii de oprimare și exil.²⁴

1.5. Universul misiunilor catolice în Principatul transilvan al secolului al XVII-lea: temă de reflecție a istoriografiei românești la începutul secolului XXI?

Ce se poate spune cu privire la direcțiile de cercetare regăsite în peisajul istoriografic românesc al secolului XXI? Există un interes mai mare pentru explorarea universului catolic transilvănean al secolului al XVII-lea comparativ cu deceniile trecute? Dar mai ales cine, ce și cum anume scrie?

Asemenea altor domenii, la începutul secolului XXI istoriografia românească traversează un proces de integrare în știința istorică europeană, fiind pusă în situația de a-și perfecționa metodologia, de a-și diversifica paleta de teme de cercetare, respectiv de a-și moderniza discursul și abordările prin alinierea la standardele și rigorile metodologice și tematice ale analizei istorice europene.²⁵ O preocupare timidă pentru teoretizare și conceptualizare privind istoria Bisericii începe să-și facă treptat apariția pe scena istoriografică românească, punându-se cu precădere problema calității actului de a scrie istorie și supunându-se dezbaterilor aspectele tehnice ale scrisului istoric (reper istoriografice, abordări metodologice).²⁶

O primă observație pe care o putem face este legată de preocuparea istoricilor pentru reevaluarea surselor primare relative la situația confesională a Transilvaniei pe parcursul secolului al XVII-lea (cronici, relatări misionare) și pentru editarea acestora sub forma culegerilor documentare sau pentru prelucrarea lor în cadrul unor cercetări cu o tematică bine definită. Amintim în acest sens contribuțiile lui Costin Feneșan²⁷, Ovidiu Cristea²⁸, Istvan György Toth²⁹.

A doua observație majoră ține de interesul crescând pentru lucrările de sinteză dedicate subiectelor „<virusate> ideologic”.³⁰ Astfel, referindu-ne la situația Bisericii catolice în Transilvania secolului al XVII-lea și la misiunile catolice din acest teritoriu, constatăm apariția unor lucrări cu caracter general (sinteze de istorie a Bisericii, istorii ale ordinelor catolice) care pot servi ca puncte de plecare în viitoarele demersuri științifice.³¹ O premisă des

²⁴ Vasile Rus (recenzor), Lucian Periș, *Le Missioni Gesuite in Transilvania e Moldavia nel Seicento* (Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 1998, 223 p.), în *Mediaevalia Transilvanica*, vol. II, nr. 2, 1998, p. 334.

²⁵ Ștefan Purici, Harieta Mareci, Dumitru Vitcu, „<Frontiere> și <identități> în istoriografia românească postdecembristă”, http://atlas.usv.ro/www/codru_net/CC11/frontiere.pdf, accesat la data de 18.07.2014, ora 13:34.

²⁶ Petru-Bogdan Maleon, „Clerul și societatea în Evul Mediu românesc. Repere istoriografice și abordări metodologice”, în Alexandru-Florin Platon (coord.), *Noi perspective asupra istoriei sociale în România și Franța*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003, pp. 216-225.

²⁷ *Doi cronicari ardeleni din secolul al XVII-lea. Studiu și ediție de Costin Feneșan*, Editura de Vest, Timișoara, 2001.

²⁸ Ovidiu Cristea, „Un călător străin în Transilvania secolului al XVII-lea: Giovanni Lengi Zani”, în *Revista istorică*, vol. 14, nr. 5-6, 2003, pp. 159-180.

²⁹ Istvan György Toth, „Jelentes a szekely földi formces szerzetesegről 1655 böl”, în Violeta Barbu (coord.), *Historia manet: volum omagial: Demeny Lajos: 75*, Editura Kriterion, București, 2001, pp. 271-286; Idem, „Primul recensământ catolic din Secuime (Raportul lui Istvan Szalainai din 1683)”, în *Studii și materiale de istorie medie*, nr. 19, 2001, pp. 273-298.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ A se vedea în acest sens Lucian Periș, *Prezențe catolice în Transilvania, Moldova și Țara Românească (1601-1698)*, Editura Buna Vestire, Blaj, 2005; Vasile Rus, *Operarii in Vinea Domini. Misionarii iezuiți în Transilvania, Banat și Partium (1579-1715). Tablouri istorice și spirituale*, vol. I, Presa Universitară Clujeană,

invocată în sfera dezbaterilor și a cercetărilor este reprezentată de existența a două perioade majore în evoluția confesiunii catolice transilvănene la finalul Evului mediu și la începutul epocii moderne: 1. Prosperitatea catolicismului pe fondul intensificării activității misionare la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea; 2. Renașterea catolicismului după 1687 (instaurarea stăpânirii habsburgice), când asistăm la întoarcerea masivă a misionarilor și implicit, la revigorarea spiritului misionarismului.³²

O ultimă observație surprinde inovarea conceptuală și metodologică inspirată de modelele furnizate de literatura universală de specialitate. Apariția a numeroase studii și articole, dar și organizarea de manifestări științifice de tipul dezbaterilor, conferințelor și simpoziunilor pe tematici bine definite probează interesul crescând pentru corectarea informațiilor vagi sau denaturate transmise de o istoriografie ideologizată, pentru acoperirea direcțiilor de cercetare deficitare, dar și pentru stimularea cercetărilor cu caracter tematic în detrimentul istoriilor cronologice, evenimentiale. În acest context, a scrie despre confesiunea catolică în Principatul transilvan al secolului al XVII-lea devine parte a unui proces de cercetare interdisciplinară, istoria Bisericii catolice, a ordinilor religioase (ordinul franciscan)³³ și a raporturilor interconfesionale³⁴ împletindu-se cu istoria culturală³⁵, istoria mentalităților și a vieții private³⁶, respectiv istoria sentimentului religios³⁷.

Bibliografie:

Lucrări generale:

- Albert, David, *400 eves a szekelyudvarhelyi Tamasi Aron Gimnazium 1593-1993*, Szekelyudvarhely, 1993
- Alzati, Cesare, *În inima Europei. Studii de istorie religioasă a spațiului românesc*, Cluj-Napoca, 1998
- Antal, Imre, *Tisztesseg adassek. Lapok a csikszeredai romai katolikus fogimnazium tortenetebol*, Csikszereda, 1994
- Barbu, Violeta, *Purgatoriul misionarilor: contrareforma în Țările Române în secolul al XVII-lea*, București, 2008

Cluj-Napoca, 2007; Jozsef Marton, Tamas Jakabffy, *Az erdelyi katolicizmus szazadai: kepes egyhazmegye-tortenet*, Editura Verbum, Cluj-Napoca, 2007; Benedek Fidel, *Ferences kolostorok es templomok*, seria Bibliotheca Transsylvanica, Pallas-Akademia, Csikszereda, 2008; Sarany Istvan, *Erdelyi Fioretti: ferencesek kenyszerlakhelyen*, Pallas-Akademia, Csikszereda, 2010; Aura L. Popa, *Activitatea misiunii iezuite din Transilvania 1579-1600* (tz), Cluj-Napoca, 2007.

³² Rus, *Operarii in vinea Domini*, p. 90.

³³ Marta Bodo, „Assisi Szent Ferenc rendja Erdelyben”, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologia Catholica*, vol. 48, nr. 1, 2003, pp. 121-133; Csilla Tamasi, „Ferencesek Erdelyben”, în *Kereszteny*, vol. 14, nr. 9, 2003, pp. 10-13.

³⁴ Paul Bruszanowski, „Etapete Contrareformei în Transilvania până la mijlocul secolului al XVIII-lea”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, nr. 11, vol. 2, 2007, pp. 201-223; Olga Lukacs, “Relationship between Transylvanian Catholic and Protestant Churches in the 16th and 17th Centuries”, în Dieter Brandes (ed.), *Istoria relațiilor bisericilor creștine în Transilvania*, vol. I, Editura Studium, Cluj-Napoca, 2006, pp. 67-76; Korinna Zamfir, “An Overview of the Catholic-Protestant Relationship in Transylvania during the 16th-17th Century”, în *Istoria relațiilor bisericilor...*, pp. 142-150; Jozsef Marton, „Toleranță și intoleranță religioasă în Transilvania după Reforma religioasă”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, nr. 13, 2009, pp. 195-210; Vasile Muntean, „Aspecte ale toleranței religioase în Transilvania secolelor XVI-XVII”, în *Alt-Schässburg. Istorie. Patrimoniul*. *Anuarul Muzeului de Istorie Sighișoara*, nr. 3, 2010, pp. 59-66.

³⁵ Judit Ecsedy, „Katolikus könyvkiadás az Erdelyi koraban”, în Csilla Gabor (coord.), *Mindennemu dolgok változása: hagyományok, forrasok, tavlatok*, Korunk Barati Tarsasag, Kolozsvár, 2004, pp. 199-223; Gabor Jakab, „A katolikus oktatás es nevelés ezer éve Erdelyben”, în *Kereszteny*, vol. 13, nr. 9, 2002, pp. 1-7.

³⁶ Bogdan Andriescu, „Confesiune și viață privată în Transilvania secolelor XVI-XVII. Păcate carnale”, în *Corviniana. Acta Musei Corvinensis*, nr. 11, 2007, pp. 121-135.

³⁷ Tamas Mohay, „Vonzaskör változasban: bucsujaras Csiksomlyora”, în *A Csiki Szekely Muzeum Evkönyve*, nr. 3, 2006, pp. 272-324; Edit Szegedi, „Comemorarea sfinților în Transilvania protestantă (secolele XVI-XVIII)”, în *Banatica*, nr. 19, 2009, pp. 95-116.

- Bedouelle, Guy, *La riforma del cattolicesimo (1480-1620)*, Milano, 2003
- Bireley, Robert, *The Refashioning of Catholicism, 1450-1700: A Reassessment of the Counter-Reformation*, London, 1999
- Bunta, Petru, *Gabriel Bethlen (1613-1629)* (Micromonografie), București, 1981
- Chaline, Olivier, *La riforma cattolica nell'Europa Centrale (XVI-XVIII sec.)*, Milano, 2005
- Crăciun, Maria, *Protestantism și ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea*, Cluj-Napoca, 1996
- Demeny, Lajos, *Bethlen Gabor es kora*, București, 1982
- Deventer, Jörg, *Gegenreformation in Schlesien: die habsburgische Rekatholisierungspolitik in Glogau und Schweidn, 1526-1707*, Köln, Weimar, Wien, 2003
- Diamandi, Saviana (ed.), *Codex Caioni: saeculi XVII*, seria Musicalia Danubiana, București, 1993
- *Doi cronicari ardeleni din secolul al XVII-lea*. Studiu și ediție de Costin Feneșan, Editura de Vest, Timișoara, 2001
- Dolinar, France Martin, *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564-1628*, Klagenfurt, Graz, 1994
- Droysen, Johann Gustav, *Geschichte der Gegenreformation*, Leipzig, 1934
- Fidel, Benedek, *Ferences kolostorok es templomok*, seria Bibliotheca Transsylvanica, Csikszereda, 2008
- Grell, Ole Peter, *Health Care and Poor Relief in Counter-reformation Europe*, London; New York, 1999
- Heal, Bridget, Grell, Ole Peter (coord.), *The Impact of the European Reformation: Princes, Clergy and People*, Farnham, 2008
- Iserloh, Erwin, *Storia della Chiesa, vol. 6: Riforma e Contrariforma: crisi, consolidamento, diffusione missionaria (XVI-XVII sec.)*, Milano, 1985
- Johnston, Andrew, *The Protestant Reformation in Europe*, London, 1991
- Jones, Martin D. W., *The Counter Reformation: Religion and Society in Early Modern Europe*, Cambridge, 1995
- Lindberg, Carter, *The European Reformations*, 2nd edition, West Sussex, 2010
- Lutz, Heinrich, *Reformation und Gegenreformation*, München, 1997
- MacCulloch, Diarmaid, *Reformation: Europe's House Divided 1490-1700*, Oxford, 2003
- O'Malley, John W., *Trent and All that: Renaming Catholicism in the Early Modern Era*, Harvard, 2002
- Idem, Kathleen M. Comerford, Hilmar M. Pabel (eds.), *Early Modern Catholicism: Essays in Honour of John O'Malley*, Toronto, 2001
- Marton, Jozsef, Jakabffy, Tamas, *Az erdelyi katolicizmus szazadai: kepes egyhazmegye-törtenet*, Cluj-Napoca, 2007
- Nozille, Jean, *Les catholiques de Moldavie. Histoire d'une minorite religieuse de Roumanie*, Iași, 2008
- Paciocco, Roberto, *Canonizzazioni e culto dei santi nella Christianitas: 1198-1302*, Assisi, 2006
- Pascu, Ștefan, *O schiță a istoriei politice și bisericești transilvane de la sfârșitul secolului al XVII-lea*, Cluj-Napoca, 1947.
- Periș, Lucian, *Le Missioni Gesuite in Transilvania e Moldavia nel Seicento*, Cluj-Napoca, 1998

- Idem, *Prezențe catolice în Transilvania, Moldova și Țara Românească (1601-1698)*, Blaj, 2005
- Po-Chia Hsia, Ronnie, *The World of Catholic Renewal, 1540-1770*, Cambridge, 1998
- Pop, Ioan-Aurel, Năgler, Thomas (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I, ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2009
- Popa, Aura L., *Activitatea misiunii iezuite din Transilvania 1579-1600 (tz)*, Cluj-Napoca, 2007
- Reisenleitner, Markus, *Frühe Neuzeit, Reformation und Gegenreformation: Darstellung, Forschungsüberblick, Quellen und Literatur*, Innsbruck, 2000
- Rus, Vasile, *Operarii in Vinea Domini. Misionarii iezuiți în Transilvania, Banat și Partium (1579-1715). Tablouri istorice și spirituale*, vol. I, Cluj-Napoca, 2007
- Sarany, Istvan, *Erdelyi Fioretti: ferencesek kenyszerlakhelyen*, Csikszereda, 2010
- Scribner, Bob, *For the Sake of Simple Folk. Popular Propaganda for the German Reformation*, Cambridge, 1981
- Stolarski, Piotr, *Friars on the Frontier: Catholic Renewal and the Dominican Order in Southeastern Poland, 1594-1648*, Farnham, 2013
- Szegedi, Edit, *Identități premoderne în Transilvania*, Cluj-Napoca, 2002
- Tellenbach, Gerd, *The Church in Western Europe from the Tenth to the Early Twelfth Century*, Cambridge, 1993
- Weisbach, Werner, *Der Barock als Kunst der Gegenreformation*, Berlin, 1921
- Zeeden, Ernst Walter, *Das Zeitalter der Gegenreformation*, Freiburg, 1967
- Articole și studii de specialitate:
- Abraham, Florin, „Istoriografie și memorie socială în România după 1989”, p. 2, <http://www.historica-cluj.ro/anuare/AnuarHistorica2012/10.pdf>, accesat la data de 18.07.2014, ora 12:25
- Albert, David, „Az erdelyi jezsuita misszio es a szekelyudvarhelyi gimnazium alapitasa [XVI sz XVIII sz]”, în *Művelodes*, vol. 4, nr. 3, 1993
- Andriescu, Bogdan, „Confesiune și viață privată în Transilvania secolelor XVI-XVII. Păcate carnale”, în *Corviniana. Acta Musei Corvinensis*, nr. 11, 2007
- Balazs, Andras Cs., „A del-erdelyi Jezsuita misszio [XVII sz XX sz]”, în *Művelodes*, vol. 5, nr. 2, 1994
- Balasz, Janos, „Erdelyi jezsuitak a Bathoriak koraban”, în *Kereszteny*, 1997, vol. 8, nr. 5
- Barbu, Violeta, „Rezidențele iezuite din prima jumătate a secolului al XVII-lea în vestul Transilvaniei. Strategii misionare”, în *Verbum*, vol. 6-7, nr. 7, 1995-1996
- Bireley, Robert, “Early Modern Catholicism”, în David M. Whitford (ed.), *Reformation and Early Modern Europe: A Guide to Research*, Kirksville, 2008
- Bodo, Marta, „Assisi Szent Ferenc rendja Erdelyben”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica*, vol. 48, nr. 1, 2003
- Brusanowski, Paul, „Etapete Contrareformei în Transilvania până la mijlocul secolului al XVIII-lea”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, nr. 11, vol. 2, 2007
- Chelaru, Rafael-Dorian, “Catholic Parishes in 17th-18th century Moldavia (Diocese of Bacău): Economic Aspects”, în *Transylvanian Review*, vol. 19, nr. 1, 2010
- Idem, „Considerații privind problema protectoratului misiunii catolice din Moldova (secolele XVII-XVIII)”, în *Relații internaționale și studii de istorie*, București, 2009
- Idem, „Misionarismul catolic din Moldova și problema limbii de evanghelizare (secolele XVII-XVIII)”, în *Hrisovul*, nr. 14, 2008

- De Cevins, Marie-Madeleine, “Les travaux sur les ordres mendiants en Transylvanie médiévale au regard des tendances actuelles de la recherche européenne”, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia*, vol. 56, nr. 1, 2011
- Eadem, “The Influence of Franciscan Friars on Popular Piety in the Kingdom of Hungary at the End of the Fifteenth Century”, în Maria Crăciun, Elaine Fulton (ed.), *Communities of Devotion: Religious Orders and Society in East-Central Europe: 1450-1800*, Farnham, 2011
- Ciocâltan, Alexandru, „Contrareforma la Câmpulung. Noi documente (1635-1646)”, în *Revista istorică*, vol. 19, nr. 1-2, 2008
- Idem, “An Unpublish Account of 1676 on Catholicism in Wallachia”, în *Historical Yearbook*, nr. 4, 2007
- Idem, „Catholicismul în Țara Românească în relatările edite și inedite ale arhiepiscopului de Sofia, Petru Bogdan Baksic (1663, 1668, 1670)”, în *Revista istorică*, vol. 18, nr. 1-2, 2007
- Cristea, Ovidiu, „Un călător străin în Transilvania secolului al XVII-lea: Giovanni Lengi Zani”, în *Revista istorică*, vol. 14, nr. 5-6, 2003
- Derzsy, Andras, „Az Erdelyi Romai Katolikus Status [XVI sz-1948]”, în *Kereszteny*, 1, 14, Cluj-Napoca, 1990
- Ecsedy, Judit, „Katolikus könyvkiadas az Erdelyi koraban”, în Csilla Gabor (coord.), *Mindennemu dolgok változása: hagyományok, forrasok, tavlatok*, Kolozsvár, 2004
- Erno, Daniel, „Iskolak Erdelyben a 16-18. Szazadban”, în *Kereszteny*, vol. 9, nr. 7, 1998
- Fabian, Erno, „Bethlen Gabor politikajanak realizmusa”, în *Korunk*, vol. 39, nr. 4, 1980
- De Franceschi, Sylvio Hermann, “Les irremediable brisures de la chretiente de l’histoire. Paolo Sarpi entre idée italienne et ideal chretien”, în Alain Tallon (coord.), *Le sentiment national dans l’Europe meridionale aux XVIe et XVIIe siecles*, Madrid, 2007
- Gabor, Iosif, „Comunitățile catolice din Țara Românească”, în *Pro Memoria*, nr. 3, 2004
- Goodich, Michael, “Morphology of Piety: Mendicant Saints”, în *Vita Perfecta*, Stuttgart, 1982
- Gudor, Botond, „A Jezsuita rend misszioja Erdelyben, 1601-1606 között, a misszios jelentések alapjan”, în *Spiritualitate transilvană*
- Hudon, William V., ”The Papacy in the Age of the Reformation”, în Kathleen M. Comerford, Hilmar M. Pabel (ed.), *Early Modern Catholicism: Essays in Honour of John W. O’Malley*, Toronto, 2001
- Jakab, Gabor, „A katolikus oktatás és nevelés ezer éve Erdelyben”, în *Kereszteny*, vol. 13, nr. 9, 2002
- Kiss, Andrei, „Domnia lui Gabriel Bethlen”, în *Magazin istoric*, vol. 14, nr. 2, 1980
- Lukacs, Olga, “Relationship between Transylvanian Catholic and Protestant Churches in the 16th and 17th Centuries”, în Dieter Brandes (ed.), *Istoria relațiilor bisericilor creștine în Transilvania*, vol. I, Cluj-Napoca, 2006
- Maleon, Petru-Bogdan, „Clerul și societatea în Evul Mediu românesc. Repere istoriografice și abordări metodologice”, în Alexandru-Florin Platon (coord.), *Noi perspective asupra istoriei sociale în România și Franța*, Iași, 2003
- Marton, Jozsef, „Toleranță și intoleranță religioasă în Transilvania după Reforma religioasă”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, nr. 13, 2009

- Mastnak, Tomaz, “The Muslims as Enemy of Faith: The Crusades as Political Theology”, în Pietro Costa (ed.), *Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno*, vol. XXXVIII, 2009
- Mârza, Iacob, „Alba-Iulia în viziunea călătorilor străini (secolele XVI-XVIII), în *Transilvania*, vol. IV, nr. 5, 1975
- Mohay, Tamas, „Vonzaskör valtozasban: bucsujaras Csiksomlyora”, în *A Csiki Szekely Muzeum Evkönyve*, nr. 3, 2006
- Muckenhaupt, Erzsebet, „Lovoldi kotes a csiksomlyoi ferences konyvtarban”, în *Emlekkönyv Jako Zsigmond születesenek nyolcvanadik evfordulojara*, Koloszar, 1996
- *Mult es jelen Erdelyben. Visszatekintes a Ferences Vilagi Rend torteneterere*, Deva, 1997
- Muntean, Vasile, „Aspecte ale toleranței religioase în Transilvania secolelor XVI-XVII”, în “*Alt-Schässburg. Istorie. Patrimoniu*”. *Anuarul Muzeului de Istorie Sighișoara*, nr. 3, 2010
- Murdock, Graeme, “International Calvinism, Ethnic Allegiance and the Reformed Church of Transylvania in the Early Seventeenth Century”, în Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta (ed.), *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, Cluj-Napoca, 1995
- Idem, „Principatul Transilvaniei în epoca confesională”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, nr. 53, vol. 1-2, 2008
- Periș, Lucian, „Documente din arhiva Curiei generale a ordinului iezuit din Roma. Spicuri din corespondența misionarilor George Forro și George Buitul”, în Iacob Mârza, Ana Dumitran (ed.), *Spiritualitate transilvană și istorie europeană*, Alba-Iulia, 1999
- Pettegree, Andrew, “The Clergy and the Reformation: From <devilish priesthood> to new professional elite”, în Andrew Pettegree (ed.), *The Reformation of the Parishes, The Ministry and the Reformation in Town and Country*, Manchester, 1993
- Pleșa, Liviu, „Mihail Roller și <stalinizarea> istoriografiei românești”, http://diam.uab.ro/istorie.uab.ro/publicatii/colectia_auash/annales_10/studii/10%20liviu_plesa.pdf, accesat la data de 17.07.2014, ora 18:01.
- Popa, Aura-Lucia, „Activitatea misiunii iezuite din Cluj și Cluj-Mănăștur (1579-1588), în *Acta Musei Porolissensis*, vol. 13, nr. 1, 2000
- Eadem, „Activitatea misiunii iezuite din Oradea”, în *Revista Bistriței*, nr. 14, 2000
- Popa, Mircea, „O descriere a Țării Ardealului din 1679”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, nr. 22, Cluj-Napoca, 1979
- Popescu, Ovidiu, „Un călător străin despre Reformă și Contrareformă din Transilvania [Antonio Possevino]”, în *Corviniana*, vol. IV, nr. 4, 1998
- Purici, Ștefan, Mareci, Harieta, Vitcu, Dumitru, „<Frontiere> și <identități> în istoriografia românească postdecembristă”, http://atlas.usv.ro/www/codru_net/CC11/frontiere.pdf, accesat la data de 18.07.2014, ora 13:34
- Rus, Vasile R., „Rudolphi Bzenszky e Societate Jesu Relatio de Ecclesia Transilvanastudiu introductiv și text reconstituit”, în *Medievalia Transilvanica*, vol. 2, nr. 2, 1998
- Idem, „Syllogimaeorum Transylvaniae Ecclesiae Libri Septem de Rudolph Bzenszky”, în *Acta Musei Napocensis*, vol. 33, nr. 2, 1996; vol. 34, nr. 2, 1996
- Sandor, Pal-Antal, „A csiksomlyoi tanoda a fogimnaziumok sorabab”, în *Művelodes*, vol. 40, nr. 11-12, 1991

- Sas, Peter, „Az Erdelyi Romai Katolikus Status”, în *Művelodes*, 1999, vol. 52, nr. 1
- Szegedi, Edit, „Reforma în Transilvania. Constituirea identităților confesionale”, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Nágler, András Magyari (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. II, Cluj-Napoca, 2005
- Eadem, „Comemorarea sfinților în Transilvania protestantă (secolele XVI-XVIII)”, în *Banatica*, nr. 19, 2009
- Șerban, Constantin, „Cronicari transilvăneni până la mijlocul secolului al XVIII-lea”, în *Studii și articole de istorie*, vol. 39-40, 1979
- Idem, “Francois d’Assise et les franciscains dans l’historiographie roumaine”, în *San Francesco nelle ricerche storiche degli ultimo 70 anni*, Perugia, 1969.
- Tamasi, Csilla, „Ferencsek Erdelyben”, în *Kereztény*, vol. 14, nr. 9, 2003
- Toderășcu, Ion, „Transilvania într-o însemnare de călătorie necunoscută din secolul XVII”, în *Români în istoria universală*, vol. 3, Iași, 1988
- Toth, Istvan György, „Jelentes a szekely földi formces szerzetessegről 1655 böl”, în Violeta Barbu (coord.), *Historia manet: volum omagial: Demeny Lajos: 75*, București, 2001
- Idem, „Primul recensământ catolic din Secuime (Raportul lui Istvan Szalainai din 1683)”, în *Studii și materiale de istorie medie*, nr. 19, 2001, pp. 273-298
- Zach, Krista, „Stări, domeniu seniorial și confesionalizare în Transilvania. Reflecții asupra disciplinării sociale (1550-1650)”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, nr. 53, vol. 1-2, 2008
- Zamfir, Korinna, “An Overview of the Catholic-Protestant Relationship in Transylvania during the 16th-17th Century”, în *Istoria relațiilor bisericilor...*
Recenzii:
- Brooke, Rosalind B. (recenzor), Randolph Daniel, *The Franciscan Concept of Mission in High-Middle Ages* (University Press of Kentucky, Lexington, 1975), în *Speculum*, vol. 52, nr. 3, 1977
- Peterson, David (recenzor), Daniel R. Lesnick, *Preaching in Medieval Florence: The Social World of Franciscan and Dominican Spirituality* (University of Georgia Press, Athens, 1989), în *American Historical Review*, vol. 96, nr. 1, 1991
- Rus, Vasile (recenzor), Lucian Periș, *Le Missioni Gesuite in Transilvania e Moldavia nel Seicento* (Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 1998, 223 p.), în *Mediaevalia Transilvanica*, vol. II, nr. 2, 1998
- Terpstra, Nicholas (recenzor), Maiju Lehmijoki-Gardner, *Worldly Saints: Social Interaction of Dominican Penitent Women in Italy, 1200-1500* (Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 1999), în *Speculum*, vol. 76, nr. 1, 2001
- Thompson, Augustine (recenzor), Luigi Pellegrini, “Che sono queste novita?” *Le “religionis novae” in Italia meridionale (secoli XIII e XIV)* (Ligouri, Napoli, 2000), în *Speculum*, vol. 77, nr. 4, 2002